Τεύχος 6, Ιανουάριος - Ιούνιος 2020 - Έτος 4ο

η δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Αντώνη Σαμαράκη

Γράφουν οι:

Ευτυχία Αναστοπούλου
Νικόλαος Βαρβατάκος
Γιώργος Γεωργής
Κυριάκος Ιακωβίδης
Αντώνης Κλάψης
Ανδρέας Κοκκινόφτας
Αντιγόνη Κουβίδη
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Αλέξανδρος Μπαζούκης
Θωμάς Παπαγεωργίου
Κατερίνα Παπαζαχαρία
Ελένη Σαμαράκη
Βασιλική Σελιώτη
Αρετή Τούντα-Φεργάδη
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου
Άγγελος Χρυσοστόμου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Η Δέλτος

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας
Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

Υπεύθυνος Έκδοσης:
Γιώργος Γεωργής

Συντακτική Επιτροπή:
Γιώργος Γεωργής
Αντώνης Κλάψης
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Ανδρέας Χριστοφόρου

Σύμβουλοι Έκδοσης:
Παντελής Βουτουρής
Βασίλης Καρδάσης
Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Επιμέλεια - Συντονισμός:
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους

Τεύχος 6
Ιανουάριος-Ιούνιος 2020
Λευκωσία

ISSN 2547-8753 (print)
Εκτύπωση: Τυπογραφείο NEGRESCO LTD, Βιομηχανική Περιοχή Αραδίππου, Τ.Θ. 45015, 7110 Αραδίππου, Τηλ. 24531112, Φαξ 24531587, email: negresco@negrescocy.com
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Έντυ Αζίζ
Διεύθυνση Αλληλογραφίας: ideltos@hotmail.com, Γ. Χατζηδάκη 4, 1066 Λευκωσία.
Τιμή: 10 ευρώ
Λευκωσία 2020
Το περιοδικό δέχεται αδημοσίευτες προηγουμένως εργασίες σε ηλεκτρονική μορφή, είτε σε cd είτε στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο.
Ακολουθείται αυστηρά το μονοτονικό σύστημα.
Οι δημοσιευμένες εργασίες εκφράζουν τις προσωπικές απόψεις των συγγραφέων τους.
Η αναδημοσίευση από το περιοδικό επιτρέπεται με την προϋπόθεση ότι γίνεται παραπομπή σε αυτό.

Η Δέλτος 6, Ιανουάριος-Ιούνιος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

3 **Εκδοτικό Σημείωμα**

5 **Ελένη Σαμαράκη**
Ο Αντώνης μου

9 **Αλέξανδρος Μπαζούκης**
Σταθερές της μεταπολεμικής συνθήκης στα διηγήματα του Α. Σαμαράκη: Από το *Ζητείται Ελπίς* στην *Κόντρα*

19 **Γιώργος Γεωργής**
Αντώνης Σαμαράκης και Κύπρος

35 **Άγγελος Χρυσοστόμου**
Ο Σαμαράκης μέσα από τον κυπριακό Τύπο

41 **Βασιλική Σελιώτη**
«Σήματα ελπίδας και κινδύνου»: Ο Αντώνης Σαμαράκης υπό το φως της κριτικής του Παναγιώτη Μουλλά

49 **Ευτυχία Αναστοπούλου**
Αρχείο Αντώνη Σαμαράκη: σελίδες αλληλογραφίας

57 **Κατερίνα Παπαζαχαρία**
Χρονολόγιο Αντώνη Σαμαράκη (1919-2003)

69 **Νικόλαος Βαρβατάκος**
Η επιβίωση μυθικών στοιχείων του Αδώνιδος και της Αφροδίτης στην κυπριακή λατρευτική παράδοση του Λαζάρου

75 **Κυριάκος Ιακωβίδης**
Οι εορτασμοί της 25ης Μαρτίου κατά την περίοδο της βρετανικής κυριαρχίας και οι πρώτες βρετανικές εορτές

95 **Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους**
Προσηλυτιστικές προσπάθειες καθολικών στην Κύπρο στα τέλη του 19ου αιώνα

113 **Ανδρέας Χριστοφόρου**
Το αναγνωστήριο «Η Ισότης» Λεμεσού επί προεδρίας Γεώργιου Μαληκίδη (1890-1911)

123 **Θωμάς Παπαγεωργίου**
«Ήλθεν, είδεν... και εν εχεμύθεια απήλθεν»: η επίσκεψη του Ιταλού κυβερνήτη των Δωδεκανήσων Mario Lago στην Κύπρο (1927)

155 **Αρετή Τούντα-Φεργάδη**
Η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου και στα Δωδεκάνησα

175 **Ανδρέας Κοκκινόφτας**
Η χειραγώγηση της πολιτισμικής ταυτότητας: ο βρετανικός πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και η εκπαίδευση σε Μάλτα και Κύπρο

195 **Αντώνης Κλάψης**
Γενεαλογία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια ψυχοβιογραφική προσέγγιση

207 **Αντιγόνη Κουβίδη**
Οι επίκαιρες πτυχές μιας «ξεχασμένης πανδημίας»

219 **Χρίστος Κ. Κυριακίδης**
Βιβλιοπαρουσίαση: Μιχάλης Σταυρή, *Ενιαίον Κόμμα Εθνικόφρονος Παρατάξεως*, Λευκωσία 2019

223 **ΜΙΚΡΟ-ΙΣΤΟΡΙΕΣ**
Χαράλαμπος Γ. Χαραλάμπους
Η «εκδίκηση» του Mario Lago

225 **Βιογραφικά σημειώματα συγγραφέων τόμου**

231 **Βιβλία που λάβαμε**

Η Δέλτος 6, Ιανουάριος-Ιούνιος 2020

Εκδοτικό Σημείωμα

*

Το έκτο τεύχος της *Δέλτου* είναι αφιερωμένο στον κορυφαίο Έλληνα πεζογράφο Αντώνη Σαμαράκη, ως τιμητική συμμετοχή στο Έτος Σαμαράκη που κήρυξε το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 100 χρόνων από τη γέννησή του. Τα κείμενα που δημοσιεύονται έρχονται να φωτίσουν και να αναδείξουν ακόμη περισσότερο την προσωπικότητα και το έργο του.

Το έργο του ξεχώρισε από την πρώτη στιγμή και έτυχε διεθνούς αναγνώρισης, όσο λίγοι Έλληνες συγγραφείς. Τέσσερεις συλλογές διηγημάτων, *Ζητείται Ελπίς* το 1954, *Αρνούμαι* το 1961, *Το διαβατήριο* το 1973, *Η κόντρα* το 1992 και τρία εμβληματικά μυθιστορήματα, *Σήμα Κινδύνου* το 1959, *Το λάθος* το 1965 και *Εν ονόματι* το 1998, αποτελούν τη μεγάλη πεζογραφική του κατάθεση, με την οποία πραγματικά πλούτισε τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ο αδρός και λιτός του λόγος, η ανεπιτήδευτη γραφή, το έντονο στοιχείο της κοινωνικής καταγγελίας, η αγωνία του για τον άνθρωπο, η αποστροφή προς τα αυταρχικά καθεστώτα, ο έρωτας της ελευθερίας και της δημοκρατίας αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία του έργου του. Παρέμεινε σ' όλη τη ζωή του ένας αιώνιος έφηβος, που εκφράστηκε με ξεχωριστή αγάπη για τους νέους. Πρεσβευτής Καλής Θέλησης της UNICEF από το 1989, αναλώθηκε πραγματικά στην προστασία και την ανάδειξη των προβλημάτων των παιδιών όλου του κόσμου ενώ πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Βουλής των Εφήβων, που έδωσε βήμα και φωνή στους νέους της Κύπρου και της Ελλάδας.

Ευχαριστούμε θερμά τη σύζυγό του Ελένη Σαμαράκη για τη στήριξή της στην έκδοση του αφιερώματος, καθώς και για το σύντομο κείμενό της που προτάσσεται στο αφιέρωμα. Συγγραφέας και η ίδια, επέλεξε την προσωπική συγγραφική σιωπή μετά τον γάμο της με τον Αντώνη Σαμαράκη, για να μη θεωρηθεί ότι υπέκλεπτε το ελάχιστο από τη μεγάλη ακτινοβολία του. Γι' αυτό το μικρό της κείμενο, έκφραση ψυχής, ενέχει ιδιαίτερη σημασία.

Θα ήταν παράλειψη να μην τονισθεί η ιδιαίτερη σχέση του Σαμαράκη με την Κύπρο, την οποία αγάπησε από τα εφηβικά του χρόνια. Μετά το 1974 έγινε ο μεγάλος πολιτιστικός της πρεσβευτής, προβάλλοντας παντού το δίκαιο του αγώνα της.

Στο τεύχος περιλαμβάνονται, επίσης, ενδιαφέροντα κείμενα για τον εορτασμό των εθνικών επετείων στην Κύπρο, τις προσπάθειες για προσηλυτισμό των ορθοδόξων από την καθολική προπαγάνδα στα τέλη του 19ου αιώνα στην Κύπρο, τη λειτουργία του αναγνωστηρίου «Η Ισότης» στη Λεμεσό, την επίσκεψη στην Κύπρο του Ιταλού διοικητή των Δωδεκανήσων Mario Lago το 1927, την ελληνική κυριαρχία στο Βόρειο Αιγαίο και τα

Αντώνης Κλάψης

Γενεαλογία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης: μια ψυχοβιογραφική προσέγγιση

*

1. Εισαγωγή

Εάν ρωτήσετε έναν ψυχίατρο ή έναν ψυχολόγο, είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα σας πει πως τα βιώματα ενός ατόμου, ιδίως αυτά των παιδικών και νεανικών του χρόνων, επηρεάζουν καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τον περίγυρό του, τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύει τον κόσμο, και τον τρόπο με τον οποίο ενεργεί. Ό,τι ισχύει για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, ισχύει - κατ' επέκταση- και για την πολιτική τους δραστηριότητα. Μελετώντας τις βιογραφικές καταβολές και το ψυχολογικό υπόβαθρο των πολιτικών δρώντων, μπορούμε να αντιληφθούμε πληρέστερα τα βαθύτερα αίτια της πολιτικής τους συμπεριφοράς. «Ένα από τα οφέλη της ψυχοβιογραφίας», σημειώνει η Valerie Hudson, «είναι η δυνατότητα να φέρνει στο φως συναισθηματικούς και εμπειρικούς παράγοντες, οι οποίοι διαδραματίζουν ρόλο στα κίνητρα και στη λήψη αποφάσεων».[1] Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μια σχέση αμφίδρομη: από τη μια πλευρά, τα άτομα επηρεάζονται καθοριστικά από το περιβάλλον τους· από την άλλη, ιδίως όταν μιλάμε για πολιτικές προσωπικότητες, επιδρούν στη διαμόρφωση αυτού του περιβάλλοντος.

Καλή η θεωρία, αλλά τι γίνεται στην πράξη; Μπορούμε, άραγε, να επιβεβαιώσουμε εμπειρικά κάποιες από αυτές τις υποθέσεις; Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης προσφέρει μια σειρά από πολύ ενδιαφέροντα παραδείγματα προσώπων που πρωταγωνίστησαν, ιδίως στα πρώτα στάδια του ενοποιητικού εγχειρήματος. Ειδικότερα, επιχειρείται η ψυχοβιογραφική προσέγγιση των περιπτώσεων των Richard Coudenhove-Kalergi, Robert Schuman, Konrad Adenauer και Alcide de Gasperi, ως προς τις αντιλήψεις τους για την ευρωπαϊκή ενοποίηση και τη συμβολή τους στην προώθησή της. Υποστηρίζεται ότι τα βιώματά τους, ήδη από την παιδική ή τη νεανική τους ηλικία, ήταν, μεταξύ άλλων, εκείνα που τους παρώθησαν να ενστερνιστούν και να εργαστούν για την ευρωπαϊκή ιδέα. Μέσα από την επισκόπηση αυτών των παραδειγμάτων, μπορούμε να δούμε πώς προσωπικότητες που υποστήριξαν και προώθησαν την ευρωπαϊκή ιδέα μοιράζονταν μια σειρά από κοινά ψυχοβιογραφικά χαρακτηριστικά: ήταν όλοι τους τέκνα του τελευταίου τετάρτου του 19ου αιώνα· διέθεταν, ήδη από τα παιδικά τους χρόνια, εμπειρίες από περιοχές που βρίσκονταν σε εθνικά, θρησκευτικά, πολιτισμικά ή γλωσσικά σύνορα· είχαν βιώσει στρατιωτικές ήττες, ταπεινώσεις, ακόμα και τη διάλυση

[1] Valerie M. Hudson, *Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής*, Αθήνα 2017, σ. 87.

των (πολυ)εθνικών τους πατρίδων· ιδεολογικά, αποτελούσαν κράματα συντηρητικών και φιλελεύθερων αντιλήψεων· είχαν κοινές αναφορές στη χριστιανική (καθολική) τους πίστη και είχαν λάβει κλασική και ανθρωπιστική παιδεία. Θα εξετάσουμε, επομένως, πώς αυτές οι εμπειρίες άσκησαν καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της στάσης τους απέναντι στην ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Υπό τη μορφή Επιμέτρου, ανάλογη μεθοδολογική προσέγγιση εφαρμόζεται και στις περιπτώσεις των δύο σημαντικότερων πολιτικών που συνέβαλαν αποφασιστικά στη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης: του Ελευθέριου Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου Καραμανλή.

2. Οι θεμελιωτές της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

2.1. Richard Coudenhove-Kalergi

Στη γενεαλογία της ευρωπαϊκής ιδέας ξεχωριστή θέση κατέχει ο Richard Coudenhove-Kalergi. Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου ο Coudenhove-Kalergi υπήρξε πρωτοπόρος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Για αυτόν τον σκοπό, εξέδωσε το μανιφέστο του με τίτλο *Πανευρώπη*.[2] Παράλληλα ίδρυσε την Πανευρωπαϊκή Ένωση, ένα διεθνές κίνημα με σκοπό την προώθηση της ευρωπαϊκής ιδέας.[3] Το 1927, ο επιφανής Γάλλος πολιτικός Aristide Briand έγινε επίτιμος πρόεδρος της Πανευρωπαϊκής Ένωσης και τρία χρόνια αργότερα, από τη θέση του υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας, υπέβαλε σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, που ήταν μέλη της Κοινωνίας των Εθνών, το πρώτο σχέδιο για τη δημιουργία μιας ομοσπονδιακής ευρωπαϊκής ένωσης.[4] Γιος ενός ευγενούς Αυστρο-Ούγγρου διπλωμάτη και μιας νεαρής Γιαπωνέζας, ο Coudenhove-Kalergi ήταν ο ίδιος ένα πανευρωπαϊκό υβρίδιο: το πρώτο σκέλος του επωνύμου του (Coudenhove) μαρτυρούσε την καταγωγή του από μια πλούσια φλαμανδική οικογένεια που είχε μεταναστεύσει στην Αυστρία την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης· το δεύτερο σκέλος του επωνύμου του (Kalergi) ήταν δηλωτικό της ακόμα παλαιότερης καταγωγής του από την Κρήτη. Στους προγόνους του συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, Ενετοί, Πολωνοί, Νορβηγοί, Ρώσοι, Γάλλοι και Γερμανοί.

Ο Coudenhove-Kalergi ανατράφηκε σε ένα πολυπολιτισμικό οικογενειακό περιβάλλον που αποτελούσε κομμάτι της αυστρο-ουγγρικής αριστοκρατίας. Πολύγλωσσος και κοσμοπολίτης, έζησε τα παιδικά και τα νεανικά του χρόνια την περίοδο της Μπελ Επόκ και σε ηλικία 20 ετών (είχε γεννηθεί στο Τόκυο το 1894) βίωσε το βίαιο τέλος της, το οποίο επέφερε ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος. Το 1917, εν μέσω του πολέμου, αναγορεύθηκε διδάκτορας φιλοσοφίας από το Πανεπιστήμιο της Βιέννης: το θέμα διατριβής του ήταν «Η αντικειμενικότητα ως θεμελιώδης αρχή της ηθικής». Στο τέλος του πολέμου, η ίδια η Αυστρο-Ουγγαρία είχε πάψει να υφίσταται και χωρίστηκε σε πολλά επιμέρους κράτη. Οι καταστροφές και η φρίκη του πολέμου έπεισαν τον Coudenhove-Kalergi ότι ο μόνος τρόπος για την αποφυγή της επανάληψής τους ήταν η προώθηση της ενοποίησης των κρατών της Ευρώπης. Αυτή η ενωμένη Ευρώπη θα ήταν, κατά κάποιο τρόπο, μια διευρυμένη παραλλαγή της πολυεθνικής Αυστρο-Ουγγαρίας: μια ένωση χριστιανικών κρατών, μιας και αναγνώριζε στην κοινή θρησκευτική πίστη των περισσότερων ευρωπαϊκών λαών ένα σημαντικό συνδετικό μεταξύ τους στοιχείο. Η πολεμική ήττα μπορούσε να γίνει αφορμή για την αναγέννηση. Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μετά τον θάνατο του Coudenhove-Kalergi, στην προεδρία της Πανευρωπαϊκής Ένωσης που ο ίδιος είχε ιδρύσει στις αρχές της δεκαετίας του 1920, τον διαδέχθηκε ο αρχιδούκας Όθων των Αψβούργων -ο τελευταίος διάδοχος του αυστρο-ουγγρικού θρόνου από το 1916 έως τη διάλυση της Αυστρο-Ουγγαρίας.

Μετά την αποσύνθεση της Αυστρο-Ουγγαρίας, ο Coudenhove-Kalergi άλλαξε ιθαγένεια: πολιτογραφήθηκε Τσεχοσλοβάκος και αργότερα Γάλλος. Την υπερεθνική του ταυτότητα, η οποία ταυτιζόταν με το πανευρωπαϊκό του ιδεώδες, τη συνόψισε ο ίδιος με τον εναργέστερο τρόπο σε συνέντευξη που παραχώρησε τον Αύγουστο του 1930, κατά τη διάρκεια της πρώτης επίσκεψής του στην Αθήνα: «μολονότι μισός Ιάπωνας, εργάζομαι για την ιδέα της Πανευρώπης, διότι αισθάνομαι ως Ευρωπαίος. Κέντρο της δράσης μου είναι η Βιέννη, τα πατρικά μου κτήματα βρίσκονται στην Τσεχοσλοβακία, αλλά κατοικώ συνήθως στην Ελβετία». Ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος δεν απέτρεψε τον Coudenhove-Kalergi από το να συνεχίσει τη δράση του υπέρ της μελλοντικής ευρωπαϊκής ενοποίησης. Το 1943 συνέταξε ένα σύνταγμα των «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης», το οποίο φρόντισε να αποστείλει στους υπουργούς Εξωτερικών όλων των κρατών που πολεμούσαν εναντίον του Άξονα: η καταστροφή του πολέμου αντιμετωπιζόταν ως ευκαιρία για την προώθηση της ευρωπαϊκής συνεργασίας, με στόχο τη διασφάλιση της ειρήνης.[5]

2.2. Robert Schuman

Οι ιδέες του Coudenhove-Kalergi επηρέασαν καθοριστικά τη διατύπωση του πρώτου, αλλά ατελέσφορου, σχεδίου για τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας, το οποίο υπέβαλε το 1930 ο Briand. Θα χρειαζόταν να μεσολαβήσει ακόμα ένας παγκόσμιος πόλεμος ώστε το 1950 ένας άλλος

[2] R.N. Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europe*, Νέα Υόρκη 1926.
[3] R.N. Coudenhove-Kalergi, *Crusade for Pan-Europe*, Νέα Υόρκη 1943.
[4] Ministère des Affaires Etrangères, *Mémorandum sur l'organisation d'un régime d'Union Fédérale Européenne*, Παρίσι 1930.
[5] Θεόδωρος Χριστοδουλίδης - Αντώνης Κλάψης, *Η κυοφορία του μέλλοντος. Η Ευρωπαϊκή Ένωση στην Κοινωνία των Εθνών*, Αθήνα 2008, σ. 25.

υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, ο Robert Schuman, να υποβάλει τη δική του πρόταση για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, η οποία θα γινόταν η βάση για την ίδρυση της πρώτης Ευρωπαϊκής Κοινότητας, της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα. Έτσι, δίκαια ο Schuman θεωρείται ως ένας από τους πατέρες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η ψυχοβιογραφία του είναι αποκαλυπτική των βαθύτερων δυνάμεων που τον έκαναν να ενστερνιστεί και να υποστηρίξει με πάθος την ευρωπαϊκή ιδέα. Γεννήθηκε το 1886 στο Λουξεμβούργο, από μητέρα Λουξεμβουργιανή και από πατέρα Γάλλο με καταγωγή από τη -σε μεγάλο βαθμό γερμανόφωνη- Λορένη, η οποία, ως αποτέλεσμα του γαλλοπρωσικού πολέμου του 1870-1871, είχε στο μεταξύ καταστεί τμήμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι, αν και Γάλλος από άποψη εθνικής καταγωγής, ο Schuman γεννήθηκε Γερμανός υπήκοος -το γερμανικής προέλευσης επώνυμό του (Σούμαν, δηλαδή ο υποδηματοποιός), το οποίο όμως τονιζόταν με γαλλική προφορά (Σουμάν), αποτελούσε χαρακτηριστικό δείγμα της μικτής γλωσσικής σύνθεσης της Λορένης.

Ο Schuman πραγματοποίησε τις σπουδές του κατά βάση σε γερμανικά πανεπιστήμια (στο Βερολίνο, στο Μόναχο και στη Βόννη) και έλαβε το πτυχίο του στη νομική από το Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου, την εποχή που η πόλη εξακολουθούσε να αποτελεί τμήμα της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Θεμελιακό στοιχείο της διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του αποτέλεσε, επίσης, το βαθύ θρησκευτικό του συναίσθημα, το οποίο εκφραζόταν μέσω της προσήλωσής του στην καθολική εκκλησία. Με την έναρξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου κλήθηκε να υπηρετήσει στον γερμανικό στρατό: ένας Γάλλος με γερμανική υπηκοότητα, καλούνταν να πολεμήσει εναντίον της Γαλλίας, κάτι το οποίο απέφυγε μόνο από σύμπτωση, καθώς κρίθηκε ακατάλληλος από ιατρική άποψη για στρατιωτική υπηρεσία. Με το τέλος του πολέμου, η Λορένη επιστράφηκε στη Γαλλία, κι έτσι το 1919 ο Schuman, σε ηλικία 33 ετών, απέκτησε τη γαλλική ιθαγένεια και ασχολήθηκε για πρώτη φορά με τη γαλλική πολιτική, εκλεγόμενος βουλευτής.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, η Λορένη κατελήφθη και πάλι από τους Γερμανούς και κατέστη de facto τμήμα του Γ' Ράιχ. Η νέα γαλλική ήττα επηρέασε βαθιά τον Schuman. Η γαλλική κυριαρχία στην ιδιαίτερη πατρίδα του αποκαταστάθηκε προς το τέλος του πολέμου, το 1944. Ο ίδιος δραστηριοποιήθηκε πολιτικά στο πλαίσιο του Λαϊκού Ρεπουμπλικανικού Μετώπου, ενός καθαρά χριστιανοδημοκρατικού κόμματος. Το 1947 και το 1948 ο παραλίγο Γερμανός στρατιώτης του Α' Παγκοσμίου πολέμου έγινε δύο φορές πρωθυπουργός της Γαλλίας, ενώ από το 1948 έως το 1953 διατήρησε το χαρτοφυλάκιο του υπουργού Εξωτερικών, αξίωμα που χρησιμοποίησε για την προώθηση της ευρωπαϊκής ιδέας. Οι τραυματικές εμπειρίες πολλών δεκαετιών είχαν πείσει τον Schuman για την απόλυτη ανάγκη γαλλογερμανικής συνεργασίας σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, η οποία αποτελούσε την

προϋπόθεση για τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή και για την ευημερία των δύο γειτονικών λαών, και κατ' επέκταση της υπόλοιπης Ευρώπης, ιδίως μέσα στις συνθήκες που διαμορφώνονταν τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. «Η παγκόσμια ειρήνη δεν μπορεί να διαφυλαχθεί αν δεν αναληφθούν δημιουργικές προσπάθειες ανάλογες των κινδύνων που την απειλούν [...] Η συνένωση των ευρωπαϊκών εθνών απαιτεί να εξαλειφθεί η μακραίωνη διαμάχη μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας», τόνιζε στη διακήρυξη που παρουσίασε στις 9 Μαΐου 1950.[6] Όχι τυχαία, ως ημέρα παρουσίασής της επελέγη η πέμπτη επέτειος της συνθηκολόγησης της ναζιστικής Γερμανίας ώστε να συμβολίσει το πέρασμα στη νέα εποχή της ειρηνικής συνύπαρξης και της αγαστής σύμπραξης των δύο γειτονικών κρατών.

2.3. Konrad Adenauer

Η επιτυχία του σχεδίου του Schuman ήταν άμεσα εξαρτημένη από την αποδοχή των εισηγήσεών του από την πλευρά της Δυτικής (λόγω Ψυχρού Πολέμου) Γερμανίας. Οι περιστάσεις αποδείχθηκαν ευνοϊκές, όχι μόνο λόγω της γενικότερης διεθνούς συγκυρίας που είχε προκύψει μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, αλλά επιπλέον επειδή επικεφαλής της δυτικογερμανικής κυβέρνησης βρισκόταν ο Konrad Adenauer, ο οποίος -όπως και ο Schuman- είχε βιώσει τις οδυνηρές επιπτώσεις αφενός της πολύχρονης γαλλογερμανικής αντιπαλότητας, αφετέρου των δύο παγκόσμιων συρράξεων. Γεννημένος το 1876 στην Κολωνία, ανδρώθηκε σε ένα περιβάλλον θερμής καθολικής πίστης, η οποία προσδιόρισε έκτοτε τη ζωή του. Σπούδασε νομικά και πολιτικές επιστήμες στα Πανεπιστήμια του Φράιμπουργκ, του Μονάχου και της Βόνης. Το 1917, εν μέσω του Α' Παγκοσμίου πολέμου, εξελέγη δήμαρχος της Κολωνίας, θέση από την οποία έζησε τη γερμανική ήττα και τη συνακόλουθη στρατιωτική κατάληψη του μεγαλύτερου τμήματος της Ρηνανίας -συμπεριλαμβανομένης της Κολωνίας- από τη Γαλλία. Παρέμεινε δήμαρχος καθ' όλη τη διάρκεια της γαλλικής κατοχής, η οποία τερματίστηκε μόλις το 1930. Γνώρισε, έτσι, από πρώτο χέρι την ταπείνωση της ήττας. Ήδη από το 1923 ενστερνίστηκε την ιδέα της δημιουργίας μιας οικονομικής ένωσης της Ρηνανίας με τη Γαλλία, σχέδιο που τελικά δεν εφαρμόστηκε. Τον Απρίλιο του 1933, το νεοπαγές ναζιστικό καθεστώς τον απέλυσε από το αξίωμα του δημάρχου. Ο Adenauer τέθηκε στο πολιτικό περιθώριο, αρνούμενος να συνεργαστεί με το Γ' Ράιχ.

Η γερμανική συντριβή στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα την εκ νέου επιβολή καθεστώτος ξένης κατοχής στη Ρηνανία: γαλλικής στο νότιο τμήμα και βρετανικής (μετά από σύντομη αμερικανική) στο βόρειο, όπου βρισκόταν η Κολωνία. Η ταραγμένη πορεία της ζωής του Adenauer, του είχε

[6] *European Community*, 134, 1970, σ. 3.

εμπεδώσει την πεποίθηση ότι η γαλλογερμανική συνεννόηση, και μάλιστα ενταγμένη σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ήταν όρος απαραίτητος για τη μεταπολεμική ανασυγκρότηση. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ηγήθηκε της Χριστιανοδημοκρατικής Ένωσης, εκφράζοντας πολιτικά την όσμωση της χριστιανικής παράδοσης και της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Κατά την άποψή του, εξάλλου, η σημαντικότερη σύγκρουση του μεταπολεμικού κόσμου θα ήταν εκείνη ανάμεσα στον χριστιανισμό και τον μαρξισμό/κομμουνισμό.[7] Ως πρώτος καγκελάριος της νεοσύστατης Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, αξίωμα που διατήρησε αδιάλειπτα από το 1949 έως το 1963, υπήρξε ο θεμελιωτής του «γερμανικού οικονομικού θαύματος», δηλαδή της ραγδαίας ανάπτυξης της δυτικογερμανικής οικονομίας. Παράλληλα, πρωτοστάτησε, μαζί με τον αναντικατάστατο υπουργό Οικονομικών όλων των κυβερνήσεών του, Ludwig Erhard, στην εφαρμογή του μοντέλου της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, το οποίο συνδύαζε το καπιταλιστικό σύστημα με τον ρυθμιστικό ρόλο του κράτους για την εξασφάλιση συνθηκών δίκαιου ανταγωνισμού, καθώς και την παράλληλη ανάπτυξη πολιτικών για τη δικαιότερη κατανομή του πλούτου και την επίτευξη υψηλού επιπέδου κοινωνικής δικαιοσύνης.[8]

Επιβεβαιώνοντας στην πράξη την προσήλωσή του στην απόλυτη ανάγκη συνεργασίας των (δυτικο)ευρωπαϊκών κρατών, ο Adenauer αποδέχθηκε το σχέδιο Schuman και το 1951 υπέγραψε αυτοπροσώπως την ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα, αντιπαρερχόμενος τις αντιδράσεις εναντίον της που εκδηλώθηκαν στο εσωτερικό της Δυτικής Γερμανίας. Τον Ιανουάριο του 1963, λίγους μήνες πριν από την παραίτησή του από την καγκελαρία, ολοκλήρωσε το έργο της γαλλογερμανικής συνεννόησης, συνυπογράφοντας με τον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Charles de Gaulle τη Συνθήκη των Ηλυσίων, η οποία προέβλεπε την ευρεία συνεννόηση ανάμεσα στα δύο γειτονικά κράτη, βάζοντας έτσι τέρμα στον προαιώνιο μεταξύ τους ανταγωνισμό: καθόλου τυχαία, η συνθήκη ανέφερε, μεταξύ άλλων, ρητά ότι η γαλλογερμανική σύμπραξη αποτελούσε αποφασιστικό βήμα για την επίτευξη του κοινού στόχου της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

2.4. Alcide De Gasperi

Την ομάδα των πατέρων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συμπληρώνει ένας Ιταλός, ο Alcide De Gasperi, ο οποίος όμως δεν γεννήθηκε Ιταλός υπήκοος. Γεννήθηκε το 1881 στο Νότιο Τυρόλο, περιοχή κατά πλειοψηφία γερμανόφωνη, αλλά με σημαντική ιταλική μειονότητα, η οποία αποτελούσε

[7] Marta D. Mitchell, *The origins of Christian Democracy. Politics and confession in modern Germany*, Ann Arbor 2012, σ. 132.
[8] A.J. Nicholls, *Freedom with responsibility. The Social Market Economy in Germany, 1918-1963*, Oxford 1994.

τότε επαρχία της Αυστρο-Ουγγαρίας. Σπούδασε φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, όπου -ως πιστός Καθολικός- εργάστηκε συστηματικά για την ανάπτυξη του χριστιανικού φοιτητικού κινήματος. Στα φοιτητικά, αλλά και στα κατοπινά νεανικά του χρόνια, υπερασπίστηκε με πάθος την πολιτιστική αυτονομία των ιταλόφωνων του Νότιου Τυρόλου, χωρίς ωστόσο ποτέ να αμφισβητήσει την παραμονή της ιδιαίτερης πατρίδας του εντός του πλαισίου της αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας. Υπήρξε για έξι χρόνια, από το 1911 έως το 1917, μέλος του αυστριακού Κοινοβουλίου, εκπροσωπώντας τη Λαϊκή Πολιτική Ένωση του Τρεντίνο: το όνομα του κόμματος ήταν ενδεικτικό της ιταλικής προέλευσης των υποστηρικτών του, καθώς Τρεντίνο ήταν η ιταλική ονομασία του Νότιου Τυρόλου.

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου διατήρησε ουδέτερη στάση, υποστηρίζοντας πρωτίστως τις πρωτοβουλίες του πάπα Βενέδικτου ΙΕ' και του αυτοκράτορα της Αυστρο-Ουγγαρίας Κάρολου Α' για τη σύναψη έντιμης ειρήνης μεταξύ των εμπολέμων: μια τέτοια εξέλιξη πιθανότατα θα διέσωζε σε μεγάλο βαθμό τη συνοχή της Αυστρο-Ουγγαρίας, επομένως ίσως και τη διατήρηση της αυστρο-ουγγρικής κυριαρχίας στο Νότιο Τυρόλο. Ωστόσο, οι προσπάθειες αυτές δεν τελεσφόρησαν. Η Αυστρο-Ουγγαρία ηττήθηκε στον πόλεμο, κι έτσι, μετά το τέλος του, το Νότιο Τυρόλο παραχωρήθηκε στην Ιταλία. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο De Gasperi απέκτησε την ιταλική ιθαγένεια και αναμίχθηκε στην κεντρική ιταλική πολιτική σκηνή όπως, αντίστοιχα, για παρόμοιους λόγους, ακριβώς την ίδια εποχή ο Schuman απέκτησε τη γαλλική ιθαγένεια και ασχολήθηκε με τη γαλλική πολιτική. Ωστόσο, δεν έκρυψε ποτέ την αγάπη του για την Αυστρία και τη γερμανική κουλτούρα, ενώ πολύ συχνά μιλούσε γερμανικά στο οικογενειακό του περιβάλλον -εξάλλου, πολλοί από τους συγγενείς του είχαν ως μητρική γλώσσα τα γερμανικά. Το 1919, ο De Gasperi υπήρξε συνιδρυτής του Ιταλικού Λαϊκού Κόμματος, κύριου εκφραστή της ιταλικής κεντροδεξιάς.[9] Αν και αρχικά υποστήριξε τη συμμετοχή του Ιταλικού Λαϊκού Κόμματος στην πρώτη κυβέρνηση του Benito Mussolini (Οκτώβριος 1922), πολύ σύντομα αντιτάχθηκε στην επιβολή του φασιστικού καθεστώτος, υφιστάμενος ποικίλες διώξεις, οι οποίες κορυφώθηκαν με τη φυλάκισή του τον Μάρτιο του 1927 (παρέμεινε στη φυλακή για ενάμιση χρόνο, διάστημα κατά το οποίο η υγεία του υπέστη σοβαρό κλονισμό).

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου, ίδρυσε, σε συνθήκες παρανομίας, τη Χριστιανική Δημοκρατία, ένα κόμμα που, μετά το τέλος του πολέμου, θα κυριαρχούσε στην ιταλική πολιτική ζωή για δεκαετίες. Η συνθηκολόγηση της φασιστικής Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943 έδωσε τη δυνατότητα στον De Gasperi να συμμετάσχει ως υπουργός -αρχικά άνευ

[9] Giuseppe Spataro, *De Gasperi e il Partito Popolare Italiano*, Ρώμη 1975.

Χαρτοφυλακίου και κατόπιν Εξωτερικών- στις πρώτες αντιφασιστικές ιταλικές κυβερνήσεις που συγκροτήθηκαν στο ελεγχόμενο από τους Συμμάχους νότιο τμήμα της Ιταλίας. Ως πρωθυπουργός της μεταπολεμικής Ιταλίας από τον Δεκέμβριο του 1945 έως τον Αύγουστο του 1953, πρωτοστάτησε στην ανασυγκρότηση της πατρίδας του και ταυτόχρονα στη συμμετοχή της στα πρώτα βήματα της ευρωπαϊκής ενοποίησης.[10] Όπως ο Adenauer -δηλαδή ο ηγέτης της άλλης μεγάλης ηττημένης χώρας του Άξονα, της Γερμανίας- έτσι και ο De Gasperi αποδέχθηκε την πρόταση του Schuman για τη δημιουργία της πρώτης Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Προηγουμένως, τον Σεπτέμβριο του 1946, είχε φροντίσει να συμφιλιώσει την Ιταλία και την Αυστρία ως προς το καθεστώς του Νότιου Τυρόλου, καθιερώνοντας την αυτονομία και προνοώντας για την προστασία της γλωσσικής και πολιτιστικής ταυτότητας των γερμανόφωνων κατοίκων της περιοχής.[11] Οι εμπειρίες του παρελθόντος είχαν σφραγίσει την προσήλωσή του στην ειρηνική συνεργασία όλων των ευρωπαϊκών κρατών, με πρώτα εκείνα που η ιστορία είχε φέρει κατ' επανάληψη αντιμέτωπα.

3. Επίμετρο: Οι θεμελιωτές της ελληνικής συμμετοχής στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

Ως μικρή χώρα της περιφέρειας της Ευρώπης, και μάλιστα ευρισκόμενη στο απώτατο νοτιοανατολικό άκρο της, η Ελλάδα θα ήταν αναμενόμενο να μην τεθεί στην εμπροσθοφυλακή του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ιδίως από τη στιγμή που, στη φάση της αρχικής υλοποίησής του, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, αυτό περιορίστηκε γεωγραφικά στο δυτικό τμήμα της ευρωπαϊκής ηπείρου. Ωστόσο, στην πραγματικότητα η Ελλάδα αντιμετώπισε ευθύς εξαρχής με εξαιρετικό ενδιαφέρον τις πρωτοβουλίες που κατέτειναν στην ενοποίηση της Ευρώπης. Τόσο στην περίπτωση της υποβολής του σχεδίου Briand το 1930, όσο και μετά την ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (πρωτίστως, μετά την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας το 1957), οι ελληνικές πολιτικές ηγεσίες ανταποκρίθηκαν θετικά, επιδιώκοντας την ενεργή συμμετοχή της Αθήνας σε αυτές τις διεργασίες. Σε αναλογία με ό,τι ίσχυε για τους Δυτικοευρωπαίους ηγέτες που πρωτοστάτησαν στην προώθηση της ευρωπαϊκής ιδέας, έτσι και οι Έλληνες συνάδελφοί τους -ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον Μεσοπόλεμο και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής κατά τη μεταπολεμική περίοδο- είχαν επηρεαστεί καθοριστικά από τις βιωματικές εμπειρίες τους, συμπεριλαμβανομένων εκείνων των παιδικών και νεανικών τους χρόνων.

[10] Alfredo Canavero, *Alcide De Gasperi. Il Trentino che ricostruì l'Italia e fondò l'Europa*, Μιλάνο 1997.
[11] Neal H. Petersen & William Slany (επιμ.), *Foreign relations of the United States, 1946, Paris Peace Conference*, τόμ. 4, Ουάσιγκτον 1970, έγγραφο αρ. 297.

3.1. Ελευθέριος Βενιζέλος

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος γεννήθηκε το 1864 στις Μουρνιές των Χανίων. Οι πρώτες δεκαετίες της ζωής του στιγματίστηκαν ανεξίτηλα από την ταραχώδη και αιματηρή πορεία του Κρητικού ζητήματος. Η Κρήτη βρισκόταν τότε ήδη επί σχεδόν δύο αιώνες υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή η ιστορική εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα τη συνύπαρξη δύο θρησκειών στο νησί: περίπου τα 2/3 των κατοίκων του ήταν χριστιανοί, ενώ το υπόλοιπο 1/3 ήταν μουσουλμάνοι, οι οποίοι, ωστόσο, σε πολύ μεγάλο βαθμό είχαν ως μητρική γλώσσα τα ελληνικά όπως και οι χριστιανοί συντοπίτες τους. Σε ηλικία μόλις δύο ετών, όταν ξέσπασε η Κρητική Επανάσταση του 1866 με αίτημα την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, η οικογένεια του Βενιζέλου αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το νησί με προορισμό την ελεύθερη Ελλάδα. Η εξορία της οικογένειας Βενιζέλου διήρκεσε έξι χρόνια, μετά την πάροδο των οποίων τα μέλη της -μαζί με αυτά και ο μικρός Ελευθέριος- επέστρεψαν στην Κρήτη. Από το 1881 έως το 1887, ο Βενιζέλος σπούδασε νομική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και λίγο μετά την απόκτηση του πτυχίου επανήλθε στη γενέτειρά του, όπου αμέσως ασχολήθηκε με την πολιτική. Το 1889, εξαιτίας μιας ακόμα επανάστασης των Ελλήνων της Κρήτης, διέφυγε και πάλι στην -ελεύθερη- Ελλάδα. Επανήλθε στην Κρήτη το 1890. Το 1897 πρωτοστάτησε στη νέα -τελευταία στη μακρά αλυσίδα ανάλογων περιστατικών κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα- Κρητική Επανάσταση, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξε η παραχώρηση στο νησί καθεστώτος ευρείας τοπικής αυτονομίας -σχεδόν ημιανεξαρτησίας- υπό τη διοίκηση χριστιανού ύπατου αρμοστή, διοριζόμενου από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης.[12]

Μετά τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισε στην αυτόνομη Κρητική Πολιτεία,[13] ο Βενιζέλος εισήλθε στην κεντρική πολιτική σκηνή της Ελλάδας, ίδρυσε το Κόμμα των Φιλελευθέρων και αναδείχθηκε ως ο σημαντικότερος Έλληνας ηγέτης του καιρού του.[14] Ένθερμος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας, ως πρωθυπουργός υπήρξε ο αρχιτέκτονας της εδαφικής επέκτασης της χώρας: πράγματι, η Ελλάδα, ως αποτέλεσμα της συμμετοχής της στους δύο Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913) και στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο, διπλασίασε την έκταση και τον πληθυσμό της. Ωστόσο, αμέσως μετά την ελληνική ήττα στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1919-1922, ήταν εκείνος

[12] Λιλή Μακράκη, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 1864-1910. Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη*, Αθήνα 1992· Lilly Macrakis, «Venizelos' early life and political career in Crete, 1864-1910», στο Paschalis M. Kitromilides (επιμ.), *Eleftherios Venizelos. The trials of statesmanship*, Εδιμβούργο 2002, σ. 37-83. Πλήρης βιογραφία του Βενιζέλου: Νικόλαος Ε. Παπαδάκης (Παπαδής), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία*, Χανιά/Αθήνα 2007.
[13] Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην, 1901-1906*, Αθήνα 2005.
[14] Thanos Veremis - Helen Gardikas-Katsiadakis, «Protagonist in politics, 1912-20», στο Kitromilides, *ό.π.*, σ. 115-133.

που πρώτος διακήρυξε την ανάγκη αναπροσαρμογής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, μέσω της εγκατάλειψης του αναθεωρητισμού και της υιοθέτησης νέων στόχων, οι οποίοι συνίσταντο στη διαφύλαξη του εδαφικού και πολιτικού status quo, στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων με τους γείτονες (συμπεριλαμβανομένης πρώτης απ' όλες της νεοπαγούς Τουρκικής Δημοκρατίας), και εν τέλει στην προαγωγή της ειρήνης στην ευρύτερη περιοχή.[15] Στο μικροεπίπεδο της Κρήτης, η υπογραφή από τον ίδιο τον Βενιζέλο της Σύμβασης της Λωζάννης για την ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923) είχε ήδη δρομολογήσει την οριστική απομάκρυνση του συνόλου του μουσουλμανικού πληθυσμού του νησιού.

Για τον Βενιζέλο, η προώθηση της ευρωπαϊκής ιδέας ήταν ένα αποφασιστικό -αν όχι το αποφασιστικότερο- βήμα προς την κατεύθυνση της εμπέδωσης της ειρήνης και της ασφάλειας σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Η ανάγκη υπέρβασης των διενέξεων του παρελθόντος, των οποίων είχε μακρά προσωπική εμπειρία ήδη από τα πρώτα παιδικά του χρόνια, αποτελούσε προτεραιότητα που θα μπορούσε δυνητικά να βρει εφαρμογή στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ο ίδιος, εξάλλου, είχε ανταποκριθεί ευνοϊκά σε αυτή την προοπτική ήδη από την εποχή της σύγκλησης του πρώτου συνεδρίου της Πανευρωπαϊκής Ένωσης το 1926.[16] Στις αρχές του 1930, ως πρωθυπουργός, τάχθηκε δημόσια υπέρ της ανάγκης δημιουργίας μιας ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών, δηλώνοντας ένθερμος οπαδός όποιας προσπάθειας κατέτεινε προς αυτό το αποτέλεσμα.[17] Λίγους μήνες αργότερα, από την ίδια θέση, αποδέχθηκε ανεπιφύλακτα το σχέδιο Briand: έτσι, η Ελλάδα έγινε ένα από τα ελάχιστα -μετρημένα στα δάχτυλα του ενός χεριού- ευρωπαϊκά κράτη που απάντησαν θετικά στην πρώτη ολοκληρωμένη πρόταση για την ένωση της Ευρώπης· στην απάντησή της, μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση φρόντισε να ενσωματώσει πρόταση για τη συμπερίληψη στο εγχείρημα και της Τουρκίας,[18] αποβλέποντας προφανώς στη διευκόλυνση της περαιτέρω συνεννόησης ανάμεσα στην Αθήνα και στην Άγκυρα.

3.2. Κωνσταντίνος Καραμανλής

Το νήμα της ευρωπαϊκής πολιτικής της Ελλάδας θα ξανάπιανε, και μάλιστα με τρόπο αποτελεσματικότερο, σχεδόν τρεις δεκαετίες αργότερα ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο οποίος είχε αρκετές κοινές προσλαμβάνουσες παραστάσεις με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Προερχόταν κι εκείνος από

[15] Michael Llewellyn Smith, «Venizelos' diplomacy, 1910-23. From Balkan Alliance to Greek-Turkish settlement», στο Kitromilides, *ό.π.*, σ. 134-192.
[16] Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. 12 μελετήματα*, Αθήνα 1999, σ. 202.
[17] Dimitri Kitsikis, D. «La Grèce et le Projet Briand d'Union Européenne du 1er mai 1930», *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, τόμ. 12, αρ. 3 (1965), σ. 206.
[18] Χριστοδουλίδης - Κλάψης, *ό.π.*, σ. 166-178.

οθωμανοκρατούμενη περιοχή με πυκνό ελληνικό πληθυσμό, στην οποία βρισκόταν σε εξέλιξη ένοπλη διένεξη: γεννήθηκε το 1907 στο Κιούπκιοϊ (το 1927 μετονομάστηκε σε Πρώτη) των Σερρών εν μέσω του Μακεδονικού Αγώνα, στον οποίο είχε ενεργό συμμετοχή ο πατέρας του, Γεώργιος. Στον Α' Βαλκανικό πόλεμο το χωριό του κατελήφθη από τα βουλγαρικά στρατεύματα, ενώ λίγους μήνες μετά, ως αποτέλεσμα του Β' Βαλκανικού πολέμου, πέρασε υπό τον έλεγχο της Ελλάδας, στην οποία κατακυρώθηκε, μαζί με την υπόλοιπη ανατολική Μακεδονία, μέσω της Συνθήκης Ειρήνης του Βουκουρεστίου (10 Αυγούστου 1913). Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου η ίδια περιοχή ανακαταλήφθηκε από τους Βούλγαρους, οι οποίοι μάλιστα συνέλαβαν και εκτόπισαν ως όμηρο στη Βουλγαρία για 18 μήνες τον πατέρα του. Η λήξη του πολέμου σηματοδότησε την αποκατάσταση της ελληνικής κυριαρχίας και ταυτόχρονα την επανένωση της οικογένειας Καραμανλή. Μοιραία, η κοσμοαντίληψη του μικρού Κωνσταντίνου Καραμανλή διαμορφώθηκε από την καταλυτική επίδραση των διαρκών συγκρούσεων, των βιαιοτήτων των εκάστοτε νικητών εις βάρος των κατά περίπτωση ηττημένων, αλλά και της ρευστότητας των πολιτικών συνόρων στη γενέτειρά του και στον ευρύτερο γεωγραφικό της χώρο: «Θα ξαναβλέπω πάντοτε τις πρώτες σκηνές του πολέμου που μπορώ να πω ότι έζησα [...] τον πατέρα μου, τέσσερις ή πέντε ανθρώπους συσπειρωμένους γύρω του, με το όπλο στο χέρι, αποφασισμένους να υπερασπισθούν τον εαυτό τους, αν οι [σσ. Βούλγαροι] στρατιώτες επιτίθεντο στο [σσ. πατρικό] σπίτι», διηγείτο πολλές δεκαετίες αργότερα στον βιογράφο του, Maurice Genevoix.[19]

Ως νεαρός, ο Καραμανλής βίωσε τα πάθη του Εθνικού Διχασμού και τους αλλεπάλληλους κλυδωνισμούς της δημοκρατίας στην Ελλάδα, οι οποίοι αποκορυφώθηκαν αφενός μέσω της εκδήλωσης στρατιωτικών κινημάτων, αφετέρου με την επιβολή των δικτατοριών του Θεόδωρου Πάγκαλου και του Ιωάννη Μεταξά. Παράλληλα, επηρεάστηκε καθοριστικά από την ελληνική στρατιωτική συντριβή στη Μικρά Ασία το 1922, η οποία είχε ως συνακόλουθο αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός τεράστιου κύματος προσφύγων από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη προς την Ελλάδα -πολλοί από αυτούς τους ανθρώπους, μάλιστα, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή των Σερρών. Δεν θα περνούσε πολύς καιρός πριν ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος επαναφέρει στο προσκήνιο τις βουλγαρικές αξιώσεις: η Ανατολική Μακεδονία, και μαζί με αυτή η Πρώτη, τέθηκαν υπό καθεστώς βουλγαρικής κατοχής, η οποία συνδυάστηκε με συστηματικές -αλλά εν τέλει ανεπιτυχείς- προσπάθειες εκβουλγαρισμού της περιοχής. Προς το τέλος του 1944, τα βουλγαρικά κατοχικά στρατεύματα αποχώρησαν και η ελληνική κυριαρχία

[19] Μωρίς Ζενεβουά, *Η Ελλάς του Καραμανλή ή η δημοκρατία δυσχερής;*, Αθήνα 1972, σ. 63-64.

αποκαταστάθηκε, όμως το αίσθημα ανασφάλειας αναφορικά με το ενδεχόμενο επανάκαμψης του βουλγαρικού κινδύνου παρέμεινε ισχυρό για χρόνια. Η μεσολάβηση του Εμφυλίου πολέμου και η απόλυτη ανάγκη της οικονομικής ανασυγκρότησης της -σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένης μετά από την παρέλευση μιας δεκαετίας συνεχών πολεμικών συγκρούσεων- Ελλάδας, συμπλήρωσαν τους προσδιοριστικούς παράγοντες της πολιτικής σκέψης του Καραμανλή.

Ως πρωθυπουργός, την περίοδο 1955-1963, ο Καραμανλής θα περνούσε «από το επίπεδο μιας *θεωρητικής αποδοχής* της ευρωπαϊκής ενοποίησης στο επίπεδο της *πρακτικής εφαρμογής* της»,[20] επιλέγοντας για τον σκοπό αυτό τη λύση της καθιέρωσης καθεστώτος σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Μετά από μακρές και επίπονες διαπραγματεύσεις, η Ελλάδα και οι έξι κοινοτικοί εταίροι κατέληξαν τον Ιούλιο του 1961 στη συνομολόγηση Συμφωνίας Σύνδεσης, την πρώτη αυτού του είδους που σύναπτε η ΕΟΚ. Από τη θέση και πάλι του πρωθυπουργού, από το 1974 έως το 1979, ο Καραμανλής κατέβαλλε κάθε δυνατή προσπάθεια προκειμένου να επιτύχει την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες. Η υπογραφή της Συμφωνίας Προσχώρησης στις 28 Μαΐου 1979 έστεψε με επιτυχία το σχέδιο. Συνοψίζοντας τις αρχές που ενέπνευσαν ευθύς εξαρχής την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ο Καραμανλής επισήμαινε κατά τη διάρκεια της τελετής υπογραφής της συμφωνίας ότι, μέσω της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης, επιτυγχανόταν η οικονομική ανάπτυξη, κατοχυρωνόταν η δημοκρατία και εμπεδωνόταν η ειρήνη:[21] το τρίπτυχο των μείζονων προβλημάτων που είχαν προσδιορίσει την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, και μαζί με αυτή και την προσωπική και πολιτική διαδρομή του Καραμανλή, υπήρχε η προσδοκία ότι θα περνούσε οριστικά στην ιστορία μέσω της συμμετοχής της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό συσσωματικό εγχείρημα.

[20] Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*, Αθήνα 2010, σ. 367. Η υπογράμμιση στο πρωτότυπο.

[21] Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμ. 11, Αθήνα 1997, σ. 144.